

FUNKCIÓ ÉS HELYZET

Major Nándor

Hányan igyekeztek már a világ legnagyobb elméi közül megoldani azt a talányt, amelyet a hétköznapok ügködőinek taplószáraz nyelvén egyszerűen csak a művészet és az irodalom funkciójának és helyzetének neveznek! S ha napjainkban semmiképpen sem tekinthetjük kielégítőnek a számos, felettébb merész megoldást — Bacon szerint, nyilván Arisztotelész nyomán, a merészség elvakult fattyú, leselkedő veszélyt sehol sem lát, a tudatlanság és durvaság gyermeke, azonban elkápráztatja a tyúkeszűeket és azokat, akik híján vannak a bátorságnak, s vajon kit nem sújtott a sors vagy ezzel vagy azzal?! —, gondoljunk akár Platon, a páratlan művész kegyetlen, önsanyargató, ha ugyan nem öncsonkító vagy éppen öngyilkos megoldására: sehogy sem talált helyet a művészek számára oly kínos gonddal felépített államának vakítóra lakkozott napocskája alatt, vagy gondoljunk a jóhiszemű Makszim Gorkij oly félelmetesen technicista megoldására, mely szerint az írók a lélek *mérnökei*, vagy Lukács György hadászati megoldására, aki szokatlan türelemmel igyekezett megértetni a hétköznapi élettel ügködő mindenható gépezettel, hogy semmiképpen se tekintsek a művészt a mozgalom sorkatonájának, mert sohasem is lehet azzá, vegyék csak partizánnak, kissé önfejűnek, csellengőnek, kótyagosnak is talán; pár évtizeddel korábban viszont azt kívánta Lukács az értelmiségitől — így a művésztől is —, hogy szemrebbenésnyi fenntartás nélkül, egész lényével, teljes egyéniségével forrjon össze a proletárpárttal, mert olyan párt víziója lebegett előtte, amelyik épp ragyogó, az utolsó lehetetűkig tántoríthatatlan és nyílt egyéniségeket igényel, s ezzel páratlanul eredeti politikai elméletet nyújtott — ne is sorjazzuk mindezeket az elszánt elképzeléseket, mert túlságosan jól láthatjuk máris: soha senki sem sikeríthet úgy-ahogy kielégítő, vég-

leges megoldást: még ezt is bizonytalanul mondjuk, mert ebbe a hírnárba se gabalyodhatunk bele, a relativizmus abszolutizálásába, okulva megannyi ragyogó elme szalmaszálért kapkodó vakmerőségében fogant eszméinek elvetelésén.

Semmiképpen sem jelenti ez azt, hogy keserű szájjal megfutmodunk, hiszen problémánk korántsem megoldhatatlan, sőt ellenkezőleg: ha az irodalomnak egyáltalán van funkciója és helyzete, s ha ezt valamelyest megkülönböztetjük a művészeknek és az íróknak a helyzetétől és szerepétől, akkor ez a szerep némely vonatkozásával kioldhatatlanul belevegyült az elfolyó és változó időbe: a művészet és művészek helyzete és szerepe egyaránt változik, s mi másról tanúskodnának a mindmáig megszületett, akár Platontól, akár Lukácstól származó, egykoron oly aktuális, szenvedélyes, mulandó és igaztalan megoldások?

Ugyancsak ez az elfolyó idő kényszerít majd bennünket is meg az eljövendő, annyiszor megálmodott, jószemű, gáttalan elméket efféle csonka, gyarló, a kártyavár ingatagságával imbolygó, bőrünket perzselő megoldásokra, amelyekben a művészet folyton változó helyzetének és szerepének vagy közvetlenül a művészetnek valamely vonatkozását kívánjuk álcázni vagy leleplezni, kárhoztatni vagy felmagasztalni — ahogy épp szükségünkől adódik — gyarlóságunkban és gyámtalanságunkban.

Buzgalmunkban pedig túlságosan kevésbé vagyunk tudatában annak, hogy mindezek a lehetséges, egyoldalú megoldások, amelyekkel olyannyira megszállottan, az apostolkodók akarnokságával ostromoljuk a felvilágosulatlan, konok koponyákat, még mulandó idő által korlátozott megoldásként is tarthatatlanok.

Mert mi mást is mondhatnánk a szenvedélyes bizonykodásra, hogy egyedül csak az tekinthető művészetnek, ami a népet szolgálja s neveli is egyben, vagy ellenkezőleg, az, ami a gyermek ősi, eredendő, örök, ártatlan játékának jegyeit viseli, magán, vagy az, ami hitelesen tükrözi a valóságot, úgyhogy a tudománnyal karöltve — vagy éppen helyette — támpontot nyújt a társadalmi akcióhoz, vagy csak az a mű, amelyik szórakozást nyújt e lármás, ideges technikai korszak megviselt, elfásult emberének, vagy az, amelyik lángoló szavakkal, törhetetlen hittel, olthatatlan lelkesedéssel szítja az osztályharcot, s akár attól sem vonakodik, hogy közvetlen pragmatizmussal szolgálja a hétköznapokat, úgyhogy példának okáért a kínai irodalom hírneves klasszikusának esetében, aki oly gyönyörű sorokat írt a sáskajárás borzalmairól, nem éppen éleselméjűen kinyilatkoztassák, hogy átlátott évszázadok kódén, s megérezte, felfogta ezeket a mai, élethalál fontos, halaszthatatlan teendőket, s közben cinkos alamuszisággal megfélekeznek arról, hogy ugyanezek a verssorok mélyen megindítanak majd bennünket akkor is, amikor már az összes legyeket, verebeket és sáskákat kiirtottuk mind az utolsó szálig, mert hiszen a rossznak — ki kételkedhetik benne?! — írmagja sem maradhat meg; ezért azonban, paradoxon módra elérkezik majd az idő — az ész érvei itt összegabalyodnak —, amikor senki emberfia sem fog már emlékezni arra, amit **napjainkban** oly gögös öntudattal mindennél fontosabbnak, halaszthatatlanabbnak, a boldogság zálogának tartották: az Öt Gonosz vagy a Tíz Nyomorúság elleni végső — mert lehet-e másmilyen?! — küzdelmet.

A művészet valóban sok mindenre szolgálhat s szolgál is mindig múlhatatlanul, de — miként Sveta Petrović mondja — tudni kell: valódi értelme csak az, hogy művészet, s nem valami más.

Ez semmiképpen sem jelent l'art por l'art-izmust, hiszen szó sincs a művészet öncélúságáról, hanem csupán arról, hogy a művészet, noha sokféle dolog malmára hajthatja a vizet, csak azáltal nyer értelmet, hogy művészet, nem pedig valami más által: a művészet leggyakorlatibb alkalmazása is ezt mutatja: mindent, amit az ember termel, használhatna művészi megformálás nélkül is; az, ami szép, semmiképpen sem lett jobbá is, de aközül, ami jó, az ember ellenállhatatlanul a szebbet vágyja és választja.

Ha valami, ez nyilván elég okot szolgáltat arra, hogy emlékeztessünk mindazon elképzelések ingatagságára, amelyek szerint az elfolyó idő kínálta megoldásokra asztrális magasságokból kell letekinteni, mert hiszen tudni való, hogy úgyszólván menthetetlenül elfújja őket a szél, nemkülönben azoknak a felfogásoknak a képtelenségére is, amelyek viszont az idő korlátozta elképzelések megmerevítésével, kiterjesztésével, istenítésével járnak, s akár szénában a tűt, elveszejtik a dolgok jelentését, összefüggését, hatósugarát, keretét feszegető kérdéseket. A kultúra olyannyira divatosá vált integrációjáról szajkózók például alig is firtatják ennek az integrációnak a természetét, viszont némely formáinak értelmét és jelentőségét gyermeketeg ártatlansággal kiegyenlítik a művészetnek vagy irodalomnak az értelmével és céljával általában, pár év múlva viszont, ha szükség mutatkozik rá — miként néhány évvel ezelőtt is történt —, új vezércsillagokat fedeznek majd fel, új szavakat és fogalmakat, amelyek ugyancsak járványszerűen kerítik majd hatalmukba az embereket, s amelyekre ugyancsak az elragadtatott profécia zabolátlan szóáradatát fecsérelik majd.

„Ez a kozmosz volt mindig és van és lesz örökké élő tűz, amely fellobban mértékre és kialszik mértékre”, mondotta Hérakleitosz, napjainkban azonban, ha észben tartjuk is, hogy minden fellobban és kialszik, változik és eliramlik, a *mérték* fogalmával és kategóriájával felettébb mostohán bánunk, ha ugyan meg nem feledkezünk róla teljesen a komoly, szigorú értekezésekben.

A mérték fellelése vagy megszüntetése többnyire ki van szolgáltatva a politikának, e gumiarcú területnek önhatalmú és önfejű ügyködésre és mesterkedésre, noha — miként látni fogjuk — nem szerzett ez a terület jó nevet magának sem a világ réges-régi, sem új, sem pedig önnönmaga bármikori problémáinak okos és hatékony intézésével, s egyfelől ez a tehetetlenség, másfelől pedig a mindent átfogó társadalmi hatóerő, a hatalom birtoklása nyilvánvaló meghasonulást rejteget: az szabja meg a mértéket, ami önnönmagában csak híjával lelheti fel; míg benne csapong és háborog a mérték, minden másra megdermesztett, kiszabott funkcionista mérték kényszerzubbonyát húzza.

Már témánk pusztá megjelölése is funkcionista észjárásra ösztökél; olyan megoldást sugall, amely szerint minden létezőnek *meghatározott* funkciója és helyzete van a globális társadalomban, s ez a társadalom holmi organizmus vagy mechanizmus módjára működik, elegendő tehát a különféle részecskéket egybehangolni, megelni a

funkcionalista mértéket, hogy a dolgok helyzete funkciójukhoz igazodjon, hogy a közöttük fennálló egyenetlenséget vagy meghasonulást az időszerű irodalompolitikával, e funkcionalista művelet szabályozójával összhangban ható mechnizmusok — s tudni való, mikor melyek! — elhárítsák: a funkcionalista meggyőződése szerint ezzel minden érdemleges megtörtént.

A funkcionalista hallgatólagosan ezt feltételezi: a társadalom harmonikusan működne, ha minden csavar lelkiismeretesen, öntudatosan és alázatosan végezné kiosztott funkcióját, s ha azon nyomban, mihelyt eljátszotta szerepét, megbénulna, hogy más köreit ne zavarja, hiszen múlhatatlanul az egész gépezet csörömpölését és összezúródását idézhetné elő.

Azokat az embereket, jelenségeket, dolgokat tehát, amelyek nem vetik alá magukat vasfegyelemmel ennek a technicista rendnek, hanem megbontják a funkcionalista céh nagyképű, fontoskodó szertartással végzett kisedet játékát, legyenek bár a világ lényegi kifejezői, téves kapcsolásnak, rendellenes ficamodásnak, áruló alattomoságnak, lázadó alamusziságnak, társadalomellenes fenekedésnek, egyszersmind elenyésző peremjelenségnek tekintik: a funkcionalista rend nem tud mihez kezdeni velük, úgy tesz hát, mintha a világon sem volnának, s ezzel mintha csakugyan pusztán megsemmisítésre érdemesítené őket.

A funkcionalista teljes mértékben kiegyenlíti a munkamegosztással létrejött funkciókat azokkal az emberekkel, akik e kínkeserves szereposztás folytán ezt vagy azt a munkát végzik: a munkásnak azt a szerepet szánja — arra korlátozza szerepét —, ami verejtékes testi munkájának a szerepe a globális társadalomban, a művésznek azt, ami a művészet funkciója; eközben mindezeket a funkciókat annak a területnek a szükségletei szerint szabja, amelyik a valóságban a hatalmat birtokolja a társadalomban.

A funkcionalista nem éri fel ésszel, hogy az ember szerepét nem lehet feldarabolt munkájának szerepére korlátozni, amikor az emberiség túlhaladni igyekszik a munkamegosztás eredményezte szétforgácsolt-ságot.

A funkcionalista azt képzei, hogy a társadalom a különböző, egy és ugyanazon dolgok egyszerű összessége, e dolgok között csak külső összefüggés van, így csak *külső* ellentét lehet, ami a különben merev és mozdulatlan dolgokat, minthogy összeütköznek egymással, időnként ide vagy oda taszítja, ez kelti a funkcionalista mozgás látszatát; a dolgok az összeütközés után ismét megállapodnak: nincs bennük *belső* ellentét és ellentmondás, ami fejlődővé, alakulóvá képes tenni őket; ezért lehetséges egyáltalán harmóniát feltételezni; a funkcionalista nem folyamatot, hanem csak állapotot lát mindenütt.

És paradox módon vakon áll az előtt is, ami a dolgokban tartós és maradó: a funkcionalista birodalma a mechanikus mozgás csörömpölő világa.

A funkcionalista elképzelés düledező kártyavarárat teljesen lehetetlen volna tatarozgatni, ha nem azon a rejtett feltételezésen alapulna, hogy a világ, az élet, a haladás most már befejeződött, véglegesedett, megállapodott, és működése *lényegében* egyszer s mindenkorra funkcioná-

lisan véglegesíthető, mértékre beállítható: ami még változik, tulajdonképpen a mechanizmus összetevőinek belső variálásával jár csupán.

Az embernek azt az ősrégi, korántsem kihalt vágyát bolygatja ez az elképzelés — végigvonul az egész történelmen —, hogy szakadjon már egyszer vége hányatottságának, kinkeservének, lelje meg végre biztonságát és nyugalmát; az eschatologia rejtett vonzása sejlik fel ebben a világvéges alámerülésben.

Még ha hangos szóval, sőt szenvedélyesen hirdeti is a világ szakadatlan változását, a dolgok be nem fejezett voltát, és nemcsak a fizikai, hanem a történelmi idő folyását is vallja, a funkcionalista ismét csak az egy és ugyanazon meghatározottságú, belső ellentmondástól mentes, megállapodott dolgok egyszerű összességének mozgását feltételezi, s a mozgatóerő funkcióját, a destrukció és a konstituálás szerepét is kiosztja egy-egy társadalom keretében az értelmiségieknek, filozófusoknak, íróknak, munkásoknak vagy politikusoknak, akik e felfogás konzekvenciái szerint nyilvánvalóan csak külső erőként folyhatnak be a kívülük álló dolgokba.

A funkcionalista fejében meg sem fordulhat a gondolat, hogy a rend, a béke és törvény ily funkcionálisan harmonikus világában aligha volna érdemes alkotni vagy élni, hiszen az égvilágon semmit sem lehetne vágnyi és semmiért sem lehetne küzdeni, ha ugyan nem a valamiért való szakadatlan küzdelemmel sújtaná épp az embert a funkciója, beteljesedett sorsa, a szörnyű sisyphosi sors; az élet gúzsbakötése, az ember önmegsemmisítése volna ez a megvalósulás.

A történelem azonban azt mutatja, hogy azok a megvetettek, akik semmiképpen sem kívánnak beilleszkedni a funkcionalista rend, béke és törvény világába, sorsdöntő szerephez is jutnak, másfelől ezt a szövevényes, felettébb bonyolult életet nem is lehet teljességgel intézményesíteni, hogy aztán funkcionalista módon ügyködni és meszterkedni lehessen vele.

A művészet azokhoz a területekhez tartozik, amelyek — a funkcionalizmus igájában nyögve is — *lényegükkel* rendületlenül ellenállnak e törekvésnek. Elegendő csak arra gondolnunk, hogy a műalkotások élénken hatnak ott is, ahol semmiféle mechanikus hatóeszközök nem járnak eredménnyel; a műalkotások átlépnek téren és időn, s elhárítva a közvetítő elemeket, közvetlenül kötik össze az egymástól csilagjárásnyira eső embereket.

Homérosz, Dante vagy Shakespeare műve, noha a művészetnek, az irodalomnak az ő korukban — a hasonlóságok ellenére is — más funkciója és helyzete volt, mint a miénkben, élő hatóerő napjainkban is. Nyilvánvalóan következik tehát, hogy mosolyognivaló infantilis igyekezet ennek a mi mai irodalmunknak, amely — ha értékes és maradó — hatni fog a mi szárnyaszegett, korlátolt képzeletünkkel fel sem fogható majdani korban is, beszűkült, délibábos látószögünkhöz igazodva meghatározott abszolút funkciót tulajdonítani, és a művészetet ehhez mért helyzetbe, állapotba keseríteni. Gyámoltalan emberi vágy ez csupán, a többihez hasonlatos, s így ugyanazzal a kritériummal tessékelnük le a magas lóról a funkcionalizmust, amellyel magát felvértezve minden más *lehetséges* elképzelést maga alá rendelt.

Egyszersmind ez magyarázza, hogy felfogván a funkcionalizmus természetét, éles szemmel figyelhetünk fel azokra a viszonylagos eredményekre, amelyeket az irodalom funkciójának és helyzetének funkcionalizmustól mentes vizsgálata mégis nyújtani képes, ha az embert nem vezérelik túlságosan szűkre szabott időhöz kötött szükségletek; sőt azt mondhatnánk, hogy minden fenntartásunk ellenére mégis legcélszerűbb azt firtatni, *micsoða* valami, tudván azonban, hogy minden funkció csupán *lehetőség*; feleletünket legjobb annak a mértéknek a felleléséhez igazítani, amely az irodalom természete és mai jelentése között mutatkozik; nemrégiben Šoljan nyújtott jelentős adalékot e kérdés taglalásához, vázolván az irodalom iparosításával, tömegcikké válásával előállott *helyzetet*.

Úgy igaz: az ember funkcióját ugyan nem lehet tevékenységének vagy annak a dolognak a funkciójára korlátozni, amit termel, de elválasztani sem lehet szigorúan tőle: az író funkciója, természetesen, azonos azzal a funkcióval, amit napjainkban általában az ember, méghozzá a szó igazi értelmében vett ember elsődleges funkciójának tekintünk. De ha ezenkívül az írónak egyáltalán lehet még valami külön funkciója, ez csak annak a dolognak a természetéből fakadhat, amit végez: az irodaloméból.

Az irodalom helyzete nyilvánvalóan gyökerében megváltozott abban a pillanatban, amikor a kiadó az író és az olvasó közé állt, s irodalompolitikájával — amely a könyvkiadást egyre inkább specializálta társadalmi rétegek szerint, azon belül pedig az életkor szerint, nemkülönben a haszon törvényeivel vezéreltetve különös és általános receptek útján lélektani szükségletek szabályozásához folyamodott, demokratizmusnak álcázva a folyamatot — mindenkit rendszeresen el látott specializált szellemi táplálékkal, sőt az új Góliát, a mindenható reklámgépezet segítségével álszükségleteket teremtett, tipizáltakat, uniformizálókat, ipari tömegtermeléssel kielégíthetőket.

Sainte-Beuve idejekorán felfigyelt a még éppencsak meginduló folyamatra; a lényegét nem látta ugyan, de a gépezet látványos kialakulásáról megkapó képet festett: „Sosem árasztotta el az irodalom mezejét ily nagyszámú, ily különböző értékű és csaknem szervezett tömeg, mint ma; zászlójukon csak egy jelszó: megélni az írásból.”

Ez a gépezet mind a mai napig egyre izmosodott és pallérozódott, úgyhogy a híradás tömeges eszközeivel egyetemben, amelyek ugyancsak igénybe veszik a művészet és az irodalom bizonyos közreműködését, napjainkban a mindenható szórakoztatóipar alkotórészét képezi, amely viszont mechanizálja és tipizálja az ember életének és tevékenységének még azt a részét is, amelynek integrálnia kellene a munkamegosztással és további specializálódással dezintegrált embert a kultúra területének spontán, aktív, alkotó tevékenységeiben.

Ez a terület képezte egykoron a nap harmadik nyolcórás részét, s napjainkban minden ipari társadalomban a szakadatlan időgyarapodás irányzatát mutatja.

Tudott dolog azonban, hogy a tömegkultúra — az iparosított kultúra tucatterméke — semmiképpen sem ösztönzi aktív, alkotó viszonyulásra az embert, hanem ellenkezőleg, kizárólag a passzív fogyasztó színvonalára züllesztí. Napjainkban már, megannyi találgatás után

bizonyosnak mutatkozik, hogy az úgynevezett tömegkultúra létrejötte és fejlődése a polgári, azaz a totális politikai társadalom kialakulásához fűződik, amely kíméletlenül szétzüllesztette az elsődleges kapcsolatok és közösségek elenyésző maradványait, sőt napjainkban a családot is széthullófélben levő formális közösséggé züllesztette, s a magára maradt embernek, aki sokaságában tömeget képez, a szervezethez, a *hovatartozás* lehetőségét csak a szintiszta politikai alakulatok, a pártok formájában kínálta fel, amelyek pedig nyilvánvalóan csupán álközösségek, hiszen az egyén elvont szavazatként, voksként jut kifejezésre, a személytelen többségi szavazógépezet erőszakszervezetének cinkosává vagy áldozatává lesz, mert választása, vágya és akarata csakis a politikailag megszervezett társadalom fennálló gépezetének épp kínáló, ezért erőszakolt megoldásaira eshet.

A tömegkultúra ilyen körülmények között csírázott ki és burjánzott el. Ezzel párhuzamosan az író, ahogyan a tömegnek szánt irodalom programja rajta is beteljesült, egyre távolabb sodródott attól a gyűjtőponttól, ahol a globális társadalomra kiterjedő hatalom, hatóerő összefut, ahol bepillantást nyerni a történések lényegébe.

Az író feltartóztathatatlanul menetel a társadalom peremvidéke felé, és valóban, alighanem Tolsztojnak sikerült utolszor felölelnie a totális világot, azóta pedig, a mai íróriások mindahányan, megfeneklettek a magánügyek és látszatjelenségek hínárjában, legjobb esetben megtartván a totalitás látszatát, ez pedig azt jelenti: a totalitás helyett a totalitaritást — miként nemrég egy elmés kritikuskunk megállapította.

A politikai társadalomból kievickélni igyekvő világban — mi más volna az öngazgatás, mint arra való kísérlet és igyekezet, hogy a politika visszatérjen a közvetlenül érdekeltek kezébe, akik a személyek dologiasodásának és a dolgok személyesedésének kétélű játékában objektumokká züllöttek — az irodalom funkcióját és helyzetét még a tömegkultúra, a kultúra iparosodásának folyamata határozza meg. Tudott dolog, hogy ez a folyamat megnyomorítja az embert, meg kell tehát állapítani: ha általában e folyamat érdemének tekintik is, hogy a művészet arisztokratikussága megbomlott és elpangott, a tömeg viszont írásbeliség dolgában gyarapodott, ki kell emelni, hogy ez egy elnyomó, embercsonkító folyamattal járt, s múlhatatlanul felbukkan a kérdés hogy vajon az elnyomóródás és a kultúra — az ember legteljesebb, alkotó érvényre juttatója — elvben járhat-e egymással olyképpen karöltve, hogy egybejátszásukból egyértelműen harmonikus pozitívum születik, s kizárólag az utóbbi, a kultúra érvényesül a létrejövő eredményben.

Vajon nem tekinthető-e az a folyamat, amelynek lényege elnyomóródás, megnyilatkozási formája pedig bizonyos kulturális jelenség, mármint az írásbeliség tömeges gyarapodása, álcázott látszateredménynek, elnyomóító álkultúrának, épp a kultúrától való könyörtelen elidegenedésnek, olyan jellegű álkultúrának, amely csupán a politikai társadalomnak a hírközlés tömeges eszközei és tipizált, iparilag gyártott művészi termékei általi funkcionális manipulálhatóságra teszi művelten alkalmassá az embert, ez pedig mindig a társadalom hatalmával rendelkező területnek, a politikának a kénye-kedve és szükségletei szerint történik.

Ez az álkultúra, amelyet bárki minden fáradság nélkül, külső mázsként magára ölthet, a természetesség és egyszerűség pózában tetszeleg, a passzív fogyasztási szellemmel van megmetyéyezve; ez az álkultúra, épp mert dőlyföt hizlaló pótszer, az alkotó jellegű aktivitást követelő, az ember önkifejezéséért folytatott küzdelmet igénylő, valószínű kultúrának hatóerőben viszonylag önálló gáncsvetője.

Tagadnunk kell azt az elterjedt hiedelmet is, hogy a kultúra iparosodásával párhuzamosan a kultúra demokratizálódása játszódott le; az csalja lépre itt az embert, hogy ami tömeges, egyúttal demokratikus is, holott nyilvánvaló, hogy az egyéniség elvesztésével vagy megnyomordásával járó közönséges passzív fogyasztói beállítottság és a jelenségek kvantifikálása még nem nyújt elegendő tápot a hízelgő értékelésre.

A demokratikusság fogalma ugyanis felöleli az összes érdekelteknek a közös ügyekben való aktív, alkotói viszonyulását, a kommunikáció intézményesített tömeges eszközei viszont — és az ennek a képére megszervezett kiadói tevékenység, színművészeti vagy képzőművészeti élet is — természetüknél fogva képtelenek ezt biztosítani; a legtöbb, amit nyújthatnak, a nyilvánosság — az intézmények nyilvános működése —, nem pedig a demokratikusság.

Nem pusztán vágy tehát, hanem sürgető szükséglet: meg kell lennünk a mértéket a mulandó és a maradandó között, ámde ez a mérték nem lehet funkcionalista. Az irodalom aktuális funkciójáról és helyzetéről értekezvén a tömegkultúra világfolyamatának keretében kell reflektálnunk az irodalom természetét; ez az a keret, amelynek mibenlétét a fennkölt bölcselők a benne háborgó egyre elkesztőbb problémákkal együtt szemérmesen elhallgatják, elferdítik vagy nem vesznek tudomást róla, pedig ily módon az irodalom funkciójának és helyzetének, nemkülönben az irodalompolitikának tegnapi és mai mindahány megoldása végre — olyannyira nélkülözött, de felettébb szükséges — dimenziójára lelhet, s elkerülheti a fejtelenség praktikizmus hetvenkedését: annyi gőgöt és energiát fecsért már arra, hogy a jelenségek hártványkony felszínét a beláthatatlan mélységek színében tüntesse fel előttünk.

E vázlatos sorokból is felsejlik, hogy gyökeres változás nélkül aligha képzelhető el kibontakozás a művészet és a kultúra ügyében. Nem a művészetben vagy a művészekben múltott a helyzet ilyen alakulása, ezért nyilvánvaló, hogy a gyökeres változás sem rajtunk múlik. A legtöbb, amit tehetnek, hogy tudatában lévén helyzetüknek, részt vesznek a társadalom megváltoztatásában, ezt azonban csak akkor tekinthetjük igazán eredményesnek, ha az ember látszatközösség helyett végre ismét szerves közösségre lel, mégpedig olyanra, amelynek létét éppenséggel alkotó aktivitásra serkentő egyéniségének ápolása és kibontakoztatása feltételezi. A művészet, az irodalom csak ekkor gyarapodhat újabb emberi értékekkel, a kultúra csak ekkor evickélhet ki a szabványosító, tömeges álkultúrából.

Ezirányú tevékenységét azonban nem íróként szorgalmazza, mert e tevékenység értelme, célja túlhaladja az ember feldaraboltságának kereteit. Innen érthető, hogy a részember küzdelme a kifarcellázott, korlátolt, elszigetelt részekért — a művészek vagy az írók küzdelme

a művészet vagy az irodalom bárminemű külön érvényesüléséért — mindig a meglévő keretekbe való beilleszkedést, a feldaraboltság további ápolását, a funkcionista mechnizmus átrendezését s ezzel éppen megújítását, továbbélését célozza.

A funkcionista ádáz küzdelmet vív, hogy valamit cselekedhessen, holott nem küzdeni, hanem cselekedni kellene: így a harc kevesebb a cselekvésnél.

A funkcionista annak a tévhitnek az áldozata, hogy óhajtott cselekedete csak akkor jelentené azt, amit jelent, ha a globális társadalom azt a funkciót száná neki — megengedett végrehajtásáért küzd épp —, amit ez a cselekedet egyébként is jelent, ha az ember bátorodik végrehajtani.

Itt azonban felbukkan egy nyomasztó probléma eszményképünkkel, a kiteljesült emberrel kapcsolatban, amelynek sikeres felfedése megannyi más, kínzó dolog megvilágításához vezethet. Arra gondolunk, hogy a művészek, írók, Villontól Baudelaire-ig, versbe keserítették minden gyötrelmüket, saját és mások, minden ember embertelenségének fájdalmas sikolyát, s a szép, a jó mellett ez a kín, ez a gyalázat, a megnyomorodott ember zokogása és üvöltése is megnemesítő és felmagasztosító tökélyként zeng a mi fülünkben, mint ahogy a mítoszbeli mindenható Phalaris is harmonikus, fülbemászó zenének hallotta az érebika tüzes gyomrába vetett rabszolgák velőtrázó sikolyát.

Ámde megannyi változatban ismeretes az a felfogás is — Supek fejtette ki legutóbb —, hogy a szép, az esztétikus, önmagunk megformálásának vonatkozásában, voltaképpen minden emberi tevékenység törvényszerűsége — s ezzel általánosságban nem nehéz egyetérteni —, következőképpen magának az életnek a törvényszerűsége ez, így az életművészet esztétikája, amelynek legfőbb kategóriái a telítettség, a határok és a mérték, megköveteli az embertől, hogy az élet minden területén a kellő színvonalon legyen, mert semmiképpen sem feledtetheti az egyik téren elért kiváló teljesítmény a másik téren való alulmaradást, még akkor sem, ha senki emberfia még csak nem is veteledhet vele, nemhogy felülmúlni képes volna kiválóságában — ez az elképzelés azonban kétélűségével ellenállásra tüzel bennünket.

Az élet esztétikája eszerint ugyanis minden más esztétikát felölelő metaesztétika volna, amely értékekből, kiváltképpen a szép és a jó ötvözetéből áll, s akár etikai, akár esztétikai vonatkozásait fürkészszük, szembeötlően normatív jellegű.

Kritériumainak, nem kétséges, csupán a kiteljesült ember tehetne eleget. „A totális ember autentikusan megalkotott morális személyiség”, írja egy másik jeles filozófusunk, s ebben a meghatározásban is szembeötlik a személyiség alkotásának eszméje s a kiteljesültségnek és morálisnak magától értetődő általános összekapcsolása a ködös autentikuság hintázó pallója által. A személyiség alkotása az élet, s ennek az alkotásnak vannak bizonyos princípiumai; minden más alkotás ezen nyugszik, az élet esztétikája metaesztétika.

Megnyilatkozik ez az esztétika „az emberi érzékiséget kedvelő felajzott érzékiségben — írja Supek —, abban, hogy az ember élvezzi az erőlködő atléta izmának megfeszülését éppúgy, akár az étel és ital ingyen élvezetének mámorító ernyedtségét, vagy a szenvedélyes, el-

ragadtatott táncot, vagy a nosztalgikus sétát kettesben a szitáló esőben, vagy az alkotás megfeszítő magányát, vagy a lángoló szót a háborgó embertömegben. Esztétikai értéket nemcsak az emberek közötti érintkezés szül, amely a dinamikus interakció folytán újabbnál újabb felfedezést hoz számomra és más számára múlhatatlanul; az emberi gondolatnak is van esztétikai értéke legelvontabb formájában is, ezért leljük meg az emberi balgaság és esendőség lidércnyomásától menekülve a tiszta gondolkodásban is a holt anyag és a világiasság kátyuiból való kiszabadulás médiumát, mígnem megtisztultan ismét erőt merítünk ahhoz, hogy birokra keljünk nyúgeinkkel.”

Kiteljesült emberként élni, ez nyilván a legnagyobb emberi érték; emberi alkotás értékben hozzá nem mérhető. Az iménti leírásból olyan tökélyt sejdítünk meg, amely már nem is a dezalienált, hanem éppen-séggel az *eszményien* sokoldalú, kiteljesült ember élete lehet. Ne firtassuk, hogy vajon lehetséges-e a teljes dezalienálódás — akár az ember önkifejezésének tárgyi volta miatt is —, vagy hogy lehetséges-e maradéktalanul megvalósítani a harmonikus embert — Supek elégszer fejezte ki kételyét máshelyütt —, állapítsuk csak meg: ha az ilyen ember egyáltalán lehetséges, akkor az kétségtelenül azonos azzal a pozitív hőssel, akit a szocialista realizmus akkora lármával, oly lelkesen, oly elvakultan s oly konokul kutatott évtizedeken át — mindhiába.

De nemcsak erről van szó. Múlhatatlanul felbukkan a kérdés: vajon ez a sokoldalú, minden téren kiteljesült, harmonikus ember eszméje nem az arany középut szárnyai alá búvó mediocritas eszméjének különös sarja-e, hiszen, lám, még az sem feledtetheti el az ember valamely téren való alulmaradását, ha más téren lángelméjével túlszárnyal minden embert.

Látni, való, hogy ez a felfogás az embereknek egy ősrégi vágyát rejtegeti, amelynek következményeit — ha ugyan megvalósulhatna — aligha mérhetnénk fel; a kiegyenlítődés vágya ez, a hajszálpontos egyenlődségi, az uravnilovkái: Prokrasztész ágya szakasztott ilyen volt.

Kolakowski találóan hívja fel a figyelmet: a fatális középut-elmélet már Arisztotelész etikai elképzeléseiben felbukkant, mégpedig funkcionista módon, toldjuk meg jómagunk: legyünk egyszermind takarékosak és bőkezűek, de se fukarok, se pazarlók, legyünk bátrak, de ne merészek, mondja Arisztotelész, s úgy képzelem, az erények a végleteken — vagyis a fogyatékoságokon — belül vannak, s az ellentmondások csupán az ember ítélőerejének gyarlóságából, az álláspontok tökéletlenségéből, az arányérzék hiányából adódnak; csupán az ember teremti meg őket, mivel mérték híján viszonyul a világ javaihoz.

Már itt felsejlik a funkcionista gondolat, mely szerint az ellentétek közül meg kell tartani azt, ami hasznos, és el kell vetni azt, ami ártalmas; a világot erre kell s lehet is beállítani, szabályzóul az értelmet magasztaljuk fel — egyelőre még ártatlan formában, intézményesített társadalmi mechanizmus kísérete nélkül.

Az értékek valósága azonban következetlen; az értékek kizárják egymást, noha az embernek folyton választania kell közülük, s választ és elvet, értelemmel, de olyan választás ez, hogy sohasem lehet egyszeri, örök és bevégzett: az ember sohasem lesz hajlandó *véglegesen* lemondani

dani az egyik értékről a másik kedvéért, és sohasem választhatja úgy az erényt, a jót, az értéket, hogy tiszta állapotban nyerje el: a jó a rosszal jár karöltve, hisz ha nem így volna, mindig a jót választva egyszer elérkeznénk a mennyországi harmóniába; az ellentmondás nélküli világban pedig nincs mozgás, nincs fejlődés, nincs vágy és nincs szenvedély, csak megállapodottság van, tenyészés, lárvavilág és világvége.

„Más szóval — írja Kolakowski — mi valljuk a szintézis lehetőségét és az időszerű ellentmondások túlhaladásának lehetőségét, de egyszersem úgy véljük — az eddigi történelmi tapasztalattal összhangban —, hogy amikor az adott ellentmondás elpang, azért pang el, hogy újabbnak adja át a helyét. Úgy véljük tehát, hogy semmiféle univerzális szintézis nem lehetséges. Abban a világban, amelyben mi tevékenykedünk, kibékíthetetlen ellentmondások uralkodnak; ha kibékülnek, akkor ez már nem az a világ, amelyben mi tevékenykedünk, hanem halott világ, amellyel kapcsolatban nem kell már többé gyakorlati állást foglalnunk; az ellentmondások a nyomunkban loholnak, ha az értékek világában aktívak vagyunk, ez pedig azt jelenti: ha létezőnk.”

S ha már az értékek világának következetlenségéről, mégpedig következetlenül következetlen voltáról szoltunk, ami miatt cselekvésünket, választásunkat mindig a tragikus ellentétek kísérik, hadd vessük fel a szorongató gondolatot: mivel az etika mindig csak lehetőséget kínál, s az ember nem pergetheti vissza az időt, hogy egykori választását megmásítva a töméntelen lehetőség keresztezésével a másik, egykor lehetséges választás megvalósulását átélje — ilyen értelemben igaza van Sartre-nak, hogy az ember nem más, mint az élete; az, ami lehetett volna, csak arra adhatnak okot, hogy megcsalt álmokként, meddő reményként, veszendőbe ment, hiábavaló várakozásként definiálja az embert — tulajdonképpen csupán olyan légies kritériummal ítélni meg elkerülhetetlenül *egyetlen* választott cselekedetének erkölcsösségét amilyen légies, megfoghatatlan a *lehetőség* természete.

„Semmiféle etikának nem lehet feladata korrekt cselekvések számára recepteket kitalálni és az emberi sors leküzdhetetlen, tragikus konfliktusait elsimítani és letagadni. Ellenkezőleg: az etikai öneszmélet rámutat arra, hogy vannak helyzetek — tragikus helyzetek —, amelyekben lehetetlen úgy cselekedni, hogy bűnt ne kövessünk el; de egyúttal megtanít arra is, hogy még ha két bűn között kell is választanunk, akkor is van még mértéke a helyes és a nem helyes cselekvésnek. Ez a mérték: az áldozat”, olvassuk teljes mértékben igazat adva Lukácsnak, aki felvázolja, hogy vannak filozófiai rendszerek, például Hegelé vagy a marxistáké, amelyeknek tulajdonképpen nincs etikájuk, mert az anyagi, szellemi és társadalmi javak bizonyos rendszere pótolja ezt, noha csak előfeltétele, nem pedig kritériuma lehet ez a cselekvésnek.

Így azonban a taktika, a társadalmi, politikai és kollektív cselekvésnek a szabályozója a *mit* és *miként* kérdésével érdemtelenül, kontár módra foglalja el azt a helyet is, amely a cselekvés belső, egyéni rugójának firtatásakor *miért* kérdéssel az etikát illeti meg, holott az etika és a taktika egymástól paradox módon különálló dolog: Lukács így idejekorán rámutatott az etika trónfosztásával és a taktika trónbitor-

lásával járó veszélyekre, ez pedig az értékek felrúgása, az ember gyakorlatos elnyomorítása kíséretében kevéssel később meg is mutatkozott.

Ámde ő maga sem szabadulhatott meg teljesen a taktika túlbecsülésétől, sőt istenítésétől: ha a helyes cselekvés mértékét, minthogy szakadatlanul kényszerű választás elé vagyunk állítva, az áldozatban jelöli is meg, nem látja, hogy ismét bezárult mögötte az ősrégi bűvös kör, mihelyt választott a két legalapvetőbb etikai kérdésre: *mit* áldozni fel és *miért*?

„És úgy, ahogy az egyén két bűn között választva akkor választ helyesen, ha alacsonyabbrendű énjét áldozza fel a magasabbrendű, az eszme oltárán, úgy fennáll ennek az áldozatnak mérlegelő ereje a kollektív cselekedetek számára is; csak hogy itt az eszme mint a világtörténeti helyzet parancsa, mint a történet-filozófiai hivatottság ölt testet”, írja Lukács, és nemcsak a magasabb rendű és alacsonyabb rendű megítélésének megbízhatatlansága, sőt esetünkben elfogadhatatlansága miatt háborgunk: *végleges* választásra ösztökél bennünket a test és a lélek képére felfogott valóságos fizikai élet — létezés — és eszme — lét lényege —, valamint az egoizmus és altruizmus ellentéte között.

Nemcsak azért méltatlankodunk, mert az a nézet rejtezkedik itt, hogy a történelem a legfelsőbb, végső erő és hatalom, megfellebbezhetetlenül parancsolhat nekünk, felelősséggel tartozunk neki, számonkérheti tőlünk — nyilván szolgálai, funkcionalista apparátusa által — tetteinket, viszont engedelmességünk, érte viselt kinszenvedésünk felsőbb értelmet nyer, magasztos célt szolgál, s ez elégtétel lehet számunkra: de ki ne ismerné fel ebben a mennyországban igyekvők érdemhalmozási lázát, az elhalálozott isten helyébe lépő új isten alázatot és áldozatot igénylő éhét, szomját és kegyetlenségét, az újféle hitre — ismét hitre! — alapozott etika mondvacsinált értékhierarchiájának világát.

Az áldozat ilyen felfogása a megváltók, az öngyilkosok és merénylők erkölcsével jár, azokéval, akik nemcsak életüket, hanem *állítólagos* tisztaságukat, erkölcsüket, lelküket is feláldozzák *másokért*, embertársaikért. Vannak olyan elvetemültek, hogy olyképpen kívánnak *egyértelmű* s nem ellentmondó, *elévülhetetlen* s nem folyton apadó-dagadó érdemet, erényt és erkölcsösséget kicsikarni maguknak, hogy megváltó áldozatukat rátukmálják az emberekre, akik ezt nem kérték tőlük, s védtelenek velük szemben: ezt az áldozatot, minthogy a döntés, választás nem rajtuk múltott, lehetetlen visszautasítaniuk, holott erkölcstelen dolog elfogadni: aki elfogadja, maga is erre az áldozatra lett volna köteles, hogy erkölcsös lehessen; ha ezt nem tudta, ám *tudhatta volna*.

A megváltó erkölce azon alapszik, hogy másokat önkényesen erkölcstelenségbe taszít; ez az erkölcs így önmagát mint erkölcsöt ad infinitum hullagyalázóként semmisíti meg újra és újra.

Ezért az erényes, erkölcsös cselekedet sohasem ismer másokért hozott áldozatot; az értékek ellentétes világában az ember minden választása áldozat, s ezt az áldozatot — még akkor is, ha a motívum dinamikussága folytán objektíve épp altruista cselekedetről van szó — ön-maga javára, egyszersmind kárára hozza az ember; nyertes is, vesztes is múlhatatlanul: sehol az az egyensúlypont, amely az erények tiszta

kezének nyugodalmas harmóniáját erénytelenségtől mentesen az emberek szándéka szerint szavatoltan eredményezhetné.

S ha a harmonikus embert nem is fognánk fel eszményien, hanem a történelmileg optimális lehetőségek szerint vizsgálnánk dezalienált-ságát, akkor is felbukkan előttünk a kérdés: mindig voltak ilyen, történelmileg optimálisan dezalienált emberek, de miként lehetséges, hogy a történelmileg jelentős műveket a legkülönbébb területeken, így az irodalomban sem ők, hanem mások alkották meg, akik pedig, akár Villon vagy Baudelaire, nyilvánvalóan az esendőség, gyalázat és nyomorúság között hányódtak.

A kérdés még inkább kiéleződik, ha a művészetet olyképpen fogjuk fel, hogy bizonyos vonatkozásban per definitionem az ember totalitását ragadja meg, még ha a jelenkorit el is ékteleníti ennek elidegenült formája, a totalitáris bomlás: hogyan lehetséges, hogy a legmaradandóbb, a legfelelemelőbb műveket, a totalitást átfogó műveket épp az elidegenült, zseniálisan egyenetlen emberek alkották meg, nem pedig azok, akik legjobban megközelítették a dezalienáltságot, kiteljesedést, harmóniát.

Nem ad erre kielégítő feleletet sem a romantikusok zseni-elmélete, sem Lukács elképzelése, hogy a művésznek személyes partikularizmusából saját különösségi fokára kell emelkednie ahhoz, hogy maradandó művet alkosson, sem pedig Supek oly szép, annyi kontroverziát tartalmazó elképzelése: „A nagy művek csak azért élnek minden történelmi és osztálykorlátot túl, mert nagy, zseniális személyiségek alkották őket, azaz olyan individualizált társadalmi totalitások, akik egy személyes alkotói tettükben az 'emberi totalitás' maximumát nyilvánították, a múlt mindazon tapasztalatait, a jelen teljes állapotát, a jövő minden reménységét, amelyek az összes egyedeket vonzzák, noha nem látják mindezt egyféléképpen. A történelmi és osztálykorlátok, amelyek minden alkotó egyéniséget, még a legzseniálisabbat is érintik, nem érintik a nagy mű kulturális és emberi értékét, mert a nagy mű éppenséggel az individuumnak mint 'a társadalom eszményi totalitásának' azt az igyekezetét oldja magába, hogy áthassa és kifejezze az emberi létezés lényeges alakzatait térbeli és időbeli tartósságukban. A forrás mindig korlátok közé szorul, de a hatósugár általános emberi, mert az alkotó ember, műve által, mindig túlnő önmagán, a nemcsak önmagán, hanem azon a konkrét emberiségen is, amelyet képvisel.”

Itt már nem egy *élet* megnyilatkozásainak harmonikusságáról van szó, hanem egy alkotói *tettől*, amely, úgy tetszik mégiscsak feledtetheti az alkotó életének kiáltó egyenetlenségeit; e tettben a különben akár egyenetlen alkotó, úgy tetszik, az emberi totalitás maximumához fejlődhet fel, ez a totalitás azonban korántsem erkölcsi színezetű: nincs egyértelmű erkölcsiséghez kötve. Ámde ez a kerülőút sem juttatott előbbre bennünket — legfeljebb Lukács és Supek elképzelésének rokonságát állapíthatjuk meg —, mert ezúttal nem az a kérdés, hogy *hogyan*, hanem hogy *miért* történik ez vagy az így vagy úgy ezzel vagy azzal.

S ha már úgy látszik, hogy a művészet és irodalom természetéről való legegyszerűbb kérdésekre is tanácstalanul vagy óvatosan felelgetünk, rögzítsük legalább ezt a szilárd pontot: *a lehetőségek világában*

a funkció is csak lehetőség, s megvalósulása nem megállapított, nem kiszámított, nem beütemezett.

Erre a megállapításra ugyanazok a művek készítetnek bennünket, amelyekről azt mondtuk, hogy túllépnek mind az elfolyó időn, s megannyi évszázad múlva is kielégítik az irodalom minden lehetséges, eljövendő funkcióját, beilleszkednek az összes elképzelhető helyzetekbe, miként az ezután születő, hozzájuk mérhető művek is, mert akkora gazdagságot és annyi lehetőséget zárnak magukba, amennyit maga a lehetséges élet tartalmaz.

Azon művek számára azonban, amelyek tíz, húsz évecskét élnek meg, s azután többé már senki sem is emlékezik rájuk, vagy azok számára, amelyek éppenséggel korcsszülöttként jöttek a világra, tulajdonképpen *egyedül* csak a művészet napi politikai értelemben felfogott funkciója és helyzete fontos, és az ehhez igazodó, ezt szolgáló, időkorlátozta, superaktuális, abszolutizált és istenített irodalompolitika, amely a funkció és a helyzet — társadalmi helyzet — egybevágását szabályozza, és némi jelentőséget ad, az életesség látszatát kölcsönzi e csenevész műveknek, amelyeknek azonban ugyancsak az irodalompolitika a kérlelhetetlen sírásójuk is: e politika legkisebb változása is feledést hoz mindezekre az egykor jámbor alázattal magasztalt művekre.

Ahányszor csak kezünk ügyébe kerül egyik-másik, az utóbbi tíz évben kiizzadt és okkal elfeledett mű, Blochhal egyetemben eltűnődünk azon, hogy felettünk, lám, naponta felragyog Homérosz napja, ontja sugarát fáradhatatlanul, és így lesz ez megannyi évszázad múlva is.